

06

รูปแบบลัทธิวนในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กับพัฒนาการทางงานช่าง*

Styles of Vietnamese Influenced Ordination Halls
in Northeast Siam and the Development
of the Artwork

ดร. ชาวลิต อธิปัตยกุล**

Dr. Chawalit Atipattayakul

* รายงานสรุปผลจากการศึกษาวิจัย ที่ได้รับทุนสนับสนุนจาก สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา (สกอ.) และมหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี ปี พ.ศ. 2554-2556 โดยมีนักวิจัยที่ปรึกษา ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.สันติ เล็กสุขุม ทางด้านรายละเอียดฉบับสมบูรณ์ได้ที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

** รองศาสตราจารย์ประจำหมวดวิชาศึกษาทั่วไป มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่องรูปแบบสิมญวนในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือกับพัฒนาการทางงานช่าง ซึ่งผลการวิจัยได้สรุปประเด็นดังนี้ การปรากฏตัวของสิมญวนเกิดขึ้นในช่วงเวลาที่สภาพเศรษฐกิจในอีสานอยู่ในช่วงยากจน แต่ทว่าหากเป็นหมู่บ้านใหญ่ก็มักว่าจ้างโดยใช้การสืบทอดของผู้คนภายในชุมชนนั้นๆ และร่วมกันเป็นลูกมือในการก่อสร้างหากไม่ได้บริจาคปัจจัย

เหตุผลอย่างหนึ่งของการสร้างสิมญวนเกิดจากการเมืองการปกครองจากส่วนกลางของประเทศไทยไม่มีผลต่อการก่อสร้างสิมในภาคอีสานจนถึงยุคจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่มีนโยบายให้ปฏิบัติตาม ภายใต้แนวคิดรัฐนิยมหนึ่งโน้นคือต้องการให้อุโบสถเป็นแบบมาตรฐานเดียวกัน จึงมีการปฏิบัติตามนโยบายบ้าง ซึ่งเป็นเฉพาะในเขตอำเภอเมืองหรืออำเภอที่มีขนาดใหญ่เท่านั้น ส่วนในเขตต่างอำเภอห่างไกลไม่มีผลจึงเกิดการสร้างสิมญวน เมื่อช่างญวนเป็นผู้รับจ้างช่างย่อมสอດใส่คติของตนเองปะปนเข้าไปในชิ้นงานทุกครั้ง ผนังรับโครงสร้างส่วนบนของหลังคา คือเทคนิคที่โดดเด่นของช่างญวน

จากในแง่ประวัติศาสตร์ศิลปะพื้นถิ่น รูปแบบของสิมญวนที่มีความชัดเจนขึ้น คือระหว่าง พ.ศ. 2443-2510 ถือได้ว่าเป็นรูปแบบงานศิลปะสถาปัตยกรรมที่มีรูปแบบเฉพาะของตนเองที่เกิดขึ้นในภาคอีสาน

คำสำคัญ: สิมญวน, ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, พัฒนาการทางงานช่าง

A b s t r a c t

Recent research has found that the appearance of the Vietnamese influence in the artwork of Northeastern Thailand occurred during a period which was witness to poor economic conditions. As such, a religious construction in a large community was supported by fundraising in order to hire the construction workers, who were often Vietnamese. Due to the political conditions at the time, the central administration of the government of Siam had no influence over the construction of ordination halls in the Northeast of Siam until Field Marshal Plaek Phibunsongkhram came into power. As such, important cities and main districts had to follow the political policy of the central government which was reflected in all sacred, religious and cultural places that they built.

Due to the fact that the Vietnamese were employed as a skillful labour force, they inserted their own faith, beliefs, and moral precepts into the buildings they worked on. One of the most outstanding techniques employed by the Vietnamese workers was a pattern found on the top of the wall of the structure where it meets the roof in many Vietnamese influenced ordination halls. However, other decorations exist according to the trends of each period.

From 1900–1967, the patterns from Vietnamese influenced ordination halls were obvious and of an outstanding quality in the Northeast of Siam and it is said that this architectural style is now an integral part of Buddhist architecture in the Northeast of Siam.

Keywords: Vietnamese ordination hall, Northeast, Development of the artwork

บทนำ

สิมหรือที่ภาคกลางเรียกอุโบสถ ถือเป็นงานสถาปัตยกรรมของอีสานและไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าพระธาตุของวัดอีกประเภทหนึ่ง มักถูกสร้างขึ้นจากความศรัทธาของประชาชนเพื่อเป็นการถวายเป็นพุทธบูชาให้กับพระพุทธศาสนา (สมใจ นิมเล็ก 2547: 12-13) เพื่อเป็นสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์เสมือนหนึ่งที่ประทับของพระพุทธเจ้า (สันติ เล็กสุขุม 2546) เป็นอาคารที่พระวินัยในพุทธบัญญัติกำหนดขึ้นเพื่อใช้ประกอบพิธีสังฆกรรม พิธีต่างๆ ของพระสงฆ์ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส 2514: 12-18) นอกจากจะใช้เป็นที่ประกอบศาสนกิจแล้ว สิมยังเป็นสื่อแทนถึงประเพณี วัฒนธรรม และศิลปกรรมที่สะท้อนภาพสังคม เศรษฐกิจ และความเป็นอยู่ของคนในยุคสมัยนั้น (สันติ เล็กสุขุม 2551: สัมภาษณ์) ซึ่งแต่ละชุมชนได้ให้ความสำคัญต่อการสร้างสรรค์ลักษณะรูปแบบอันเกิดจากคติ แนวคิดและเทคนิคทางงานช่างตลอดจนการแก้ปัญหาที่ได้สืบทอดมาตามประเพณี (อนุวิทย์ เจริญศุภกุล 2530: 30)

ในภาคอีสาน มีศิลปะและวัฒนธรรมเจริญรุ่งเรืองตามสภาพของการเติบโตของเมือง ในช่วงมิตินเวลาที่ยาวนานย่อมก่อให้เกิดรูปแบบสิม ตามวัดวาอารามในเขตดังกล่าว ซึ่งมีองค์ประกอบหรือลักษณะร่วมที่ต่างกัันออกไป ทั้งนี้ย่อมขึ้นอยู่กับตามกำลังปัจจัยรอบด้านของแต่ละชุมชนที่มีจิตศรัทธาในการก่อสร้าง (สันติ เล็กสุขุม 2550ก) เฉพาะสิมญวนในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่ทำการศึกษาโดยภาพรวมแล้วสร้างตามแบบอย่าง

จากช่างญวนเป็นผู้ออกแบบทั้งหมด แต่ทางด้านสัดส่วนรายละเอียดรวมถึงงานประดับได้มีความแตกต่างกันพอสมควร (สันติ เล็กสุขุม 2546: 25) รูปแบบดังกล่าวอาจมีที่มาจากแหล่งต้นแบบเดียวกันหรือไม่ ดังนั้นการศึกษาในครั้งนี้จึงเป็นไปเพื่อตรวจสอบรูปแบบสิมญวนในแง่ของลักษณะร่วมหรือรูปแบบเฉพาะ อีกทั้งการเปรียบเทียบกับการพัฒนาทางงานช่างของแต่ละกลุ่มตามจังหวัด ที่ปรากฏมีงานฝีมือของช่างญวนเฉพาะในการสร้างสิมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในห้วงเวลาดังกล่าว

ดังนั้นในการศึกษารูปแบบสิมญวนในภาคอีสานกับการพัฒนาทางเชิงช่าง จนได้ข้อสรุปเรียงตามหัวข้อดังต่อไปนี้

ความเป็นมาของเงื่อนไขทางด้านเศรษฐกิจ ในช่วงการปรากฏตัวของสิมญวน

สภาพเศรษฐกิจในภาคอีสานสามารถสะท้อนได้เป็นอย่างดีในช่วงเวลานั้น ได้ปรากฏการก่อสร้างสิมในแบบฝีมือช่างญวน สังคมกสิกรรมของคนอีสานเป็นข้อจำกัดในเรื่องปัจจัย คือตัวแปรในการแปรเปลี่ยนให้เป็นวัตถุ ซึ่งชาวบ้านในชุมชนยังต้องช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ดังที่สะท้อนให้เห็นได้จากสิมแบบพื้นถิ่นตามแบบวัฒนธรรมลาวล้านช้าง คือมีส่วนประกอบของโครงสร้างไม่เป็นหลักใหญ่ การก่ออิฐสอปูนเป็นวัตรกรรมวิธีรองลงไปของการก่อสร้างดังกล่าว เพื่อเป็นการกระชับในการสรุปจึงได้แบ่งช่วงเวลาออกเป็น 10 ปี เป็นเกณฑ์ในการมองให้เห็นภาพ (สันติ เล็กสุขุม 2550ข)

สรุปช่วงเวลาจากการปรากฏสิมที่สะท้อนได้ถึงปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจในภาคอีสานได้ดังนี้

ช่วง พ.ศ. 2434-2450 ช่วงเริ่มต้นในการนำรูปแบบสิมญวนเข้ามาผสมกับรูปแบบพื้นถิ่น และเริ่มต้นแบบฝีมือช่างญวน พบในกลุ่มนี้จำนวน 3 หลัง ปัจจัยในการก่อสร้างได้จากเจ้าเมืองในช่วงนั้นเป็นผู้อุปถัมภ์ และทางวัดได้จ้างช่างเข้ามาช่วยในการตกแต่งเฉพาะบางส่วน สะท้อนให้เห็นถึงสภาพเศรษฐกิจที่ยังคงดำเนินต่อจากอดีตที่เคยเป็นมา ผู้คนในชุมชนยังไม่มีส่วนเกี่ยวข้องมากนัก ซึ่งอย่างมาก็ช่วยกันออกแรงเป็นหลัก

ช่วง พ.ศ. 2451-2460 พบตัวอย่างในมิติเวลาดังกล่าว 8 หลัง เริ่มมีการปรับเปลี่ยนจากเจ้านายผู้ปกครอง เป็นยุคของชาวบ้านเริ่มมีส่วนเกี่ยวข้องกับการว่าจ้างโดยการบริจาคเรียรายปัจจัย ขณะที่การออกแบบเป็นของช่างญวน แรงงานชาวบ้านเป็นลูกมือยังคงดำเนินต่อไป ขนาดของสิมในช่วงนี้จึงไม่ใหญ่มากนักเมื่อเทียบกับสิมแบบพื้นถิ่นอีสานหรือไม่มีขนาดเท่ากัน สะท้อนปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจยังคงอยู่ในระดับพอเพียงตามอัตภาพ ไม่ได้เฟื่องฟู ตามสภาพของสังคมเกษตรกรรมที่เป็นวิถีชีวิตของคนอีสาน

ช่วง พ.ศ. 2461-2470 การก่อสร้างเพิ่มจำนวนมากขึ้นเป็น 3 เท่า ซึ่งพบจากตัวอย่างทั้งหมด 24 หลัง ในระยะเวลา 10 ปี เมื่อเทียบกับเศรษฐกิจถือว่ามีการกระจายในปริมาณที่หนาแน่นทางด้านปัจจัยอยู่ในเกณฑ์ที่ดี สอดรับกับการเคลื่อนย้ายกลุ่มคนญวนเข้าสู่เขตภาคอีสานตอนกลาง ในแถบจังหวัดขอนแก่น ร้อยเอ็ด ยโสธร อุบลราชธานี เป็นต้น (ขจิตถัย บุรุษพัฒน์ 2541: 8) เมื่ออัตราการเพิ่มจำนวนของคนในพื้นที่มีการเติบโตของหมู่บ้านใหม่ๆ ในช่วงมิตินี้ได้ขยายเติบโตออกไปเป็นจำนวนมากตามความต้องการของคนอพยพเพื่อหาทำเลที่ตั้งหมู่บ้านและที่ทำกิน สิมจึงถูกว่าจ้างจากช่างญวนเพิ่มเป็นจำนวนมากขึ้นสะท้อนถึงความต้องการของผู้คนในชุมชน การที่เป็นลูกมือยังคงไว้ซึ่งแบบดั้งเดิมทุกประการ สภาวะดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงสภาพเศรษฐกิจคนในชุมชนอีสานที่มีบทบาทในการทำนุบำรุงศาสนาที่เป็นคติความเชื่อมาช้านานในครั้งอดีตของปู่ย่า-ตายาย สังคมกสิกรรมของอีสาน

มีกำไรเหลือเก็บเอาไว้ใช้ส่วนที่แบ่งไว้ทำบุญสร้างวัดสร้างสมตามแต่กำลังศรัทธา จึงถือเป็นหน้าที่ความรับผิดชอบโดยปริยายของคนในชุมชนนั้นๆ ที่ต้องการสถานที่สำหรับสืบทอดพระพุทธศาสนาให้ดำรงคงอยู่ตลอดไป

ช่วง พ.ศ. 2471-2480 ชุมชนหมู่บ้านและเมืองถูกตั้งขึ้นแล้วอย่างมากมายในอีสาน จากการศึกาได้พบสมจำนวนทั้งสิ้น 43 หลังถือเป็นช่วงเศรษฐกิจของผู้คนในชุมชนอยู่ในฐานะดีปานกลางจนถึงร่ำรวย และอีกบางชุมชนที่เป็นส่วนน้อยยังดำรงอยู่ตามอัตภาพในความพอเพียงจนถึงยากจนก็ยังคงมี การค้าขายติดต่อกับจังหวัดต่างๆ โดยเฉพาะนครราชสีมา หรือ กรุงเทพฯ ทำให้เศรษฐกิจในภาคอีสานเริ่มมีส่วนขยายฐานส่งออกผลผลิตของผู้คนในชุมชนที่เหลือจากการเก็บเอาไว้ใช้นำออกไปขายตามพื้นที่ต่างจังหวัด ซึ่งในจุดนี้ไม่ขอกล่าวถึงการสร้างทางรถไฟในส่วนเชิงลึก เพราะเส้นทางรถไฟที่เริ่มการก่อสร้างในสมัยรัชกาลที่ 6 จากโคราชไปอุบลราชธานี และอุดรธานี พ.ศ. 2460 เส้นทางไปถึงอุบลเมื่อปี พ.ศ. 2473 และอุดรธานี พ.ศ. 2475 หนองคาย พ.ศ. 2499 ตามลำดับ ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการเข้ามาของคนญวนในอีสานรวมถึงการอพยพเข้าสู่พื้นที่ด้านใน เพราะจากช่วงการก่อสร้างล้วนเกิดขึ้นภายหลังจากเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับคนญวนในอีสาน (เติม วิชาคย์พจนกิจ 2546: 417-420) จะขอกล่าวในส่วนของการเป็นสิ่งแวดล้อมความสะดวกที่มีผลต่อสภาพเศรษฐกิจโดยตรงของการขนส่งเท่านั้นที่ทำให้ผลผลิตจากอีสานได้ออกสู่ตลาดภายในประเทศ เมื่อความเป็นอยู่ดีขึ้นสภาพจิตใจก็ย่อมดีขึ้นเช่นเดียวกัน สิมจึงถูกสร้างขึ้นเป็นจำนวนมากที่สุดในช่วงเวลานี้ ด้วยเหตุและปัจจัยดังที่กล่าวมาข้างต้น ทำให้บริบทในการปรากฏตัวของสิมญวนมีจำนวนเพิ่มมากทั่วภาคอีสาน

ช่วง พ.ศ. 2481-2490 สภาพเศรษฐกิจยังคงดำเนินไปอย่างราบรื่น เห็นได้จากการได้พบจำนวนสิมแบบฝีมือช่างญวน 30 หลัง ทั้งนี้ชาวบ้านบางกลุ่มยังคงเป็นผู้ช่วยออกแรงตามเดิม อนึ่ง ช่วงระยะเวลาดังที่กล่าวถึงแบบอุโบสถมาตรฐานได้เข้ามาเป็นแบบกำหนดให้สร้างตามความประสงค์ของผู้สร้างในประเทศไทย ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องหรือเกี่ยวข้องกับข้อจำกัดใน

การสร้างวัดแต่อย่างไรในภาคอีสาน เพราะจอมพล ป. พิบูลสงคราม มีนโยบายให้วัดทุกจังหวัดได้เลือกแบบมาตรฐานอุโบสถจากส่วนกลาง คือ แบบ ก. แบบ ข. และแบบ ค. ในปี พ.ศ. 2483 โดยมีพระพรหมพิจิตร เป็นผู้ออกแบบ (ขวลิต อธิปัตยกุล 2552: 78)

ช่วง พ.ศ. 2491-2500 การว่าจ้างช่างญวนยังได้รับความนิยมดังเดิม จากจำนวนที่พบ 23 หลัง สถาปัตยกรรมก็ยังคงอยู่ในสภาพเดิม และดียิ่งขึ้นไปมากกว่าที่เป็นอยู่ เพราะวัดที่สร้างตามแบบมาตรฐานจากส่วนกลางมีจำนวนที่มากกว่าสิบแบบฝีมือช่างญวนในอีสาน วัดที่รับแบบมาตรฐานจากส่วนกลางถ้าเป็นวัดในตัวเมือง รูปแบบลวดลายการประดับจะเป็นการปะปนระหว่างแบบจากภาคกลางและแบบช่างฝีมือจากช่างญวนเป็นหลัก (ขวลิต อธิปัตยกุล 2552: 99)

ช่วง พ.ศ. 2501-2510 คือความต่อเนื่องจากช่วง 10 ปี ก่อนหน้านั้น ได้รับความนิยมแบบสิบญวนลดลงพบเพียง 3 หลัง ในทางความนิยมการก่อสร้างแบบฝีมือช่างญวนลดลงไม่ได้หมายความว่าเศรษฐกิจในภาคอีสานก็ลดลงด้วย เพราะการสร้างอุโบสถในภาคอีสานยังคงมีการก่อสร้างตามการเติบโตที่เกิดขึ้นตามเมืองที่มีขนาดชุมชนใหญ่ๆ ของหมู่บ้านในภาคอีสาน

ช่วง พ.ศ. 2511-2520 ช่วงจากนี้ไปการสร้างอุโบสถมีจำนวนมากที่สุดในภาคอีสานทั้ง 19 จังหวัด แต่แบบฝีมือช่างญวนพบเพียง 1 หลัง สิ่งที่น่าประหลาดคือเรื่องของความนิยม เริ่มถูกแทนที่อย่างสิ้นเชิงเมื่อมีการต้องขออนุญาตจากกรมการศาสนา โดยมีแบบให้เลือก 3 แบบ คือ แบบ (๐๑๐๑) แบบ (๐๑๐๒) และแบบ (๐๑๐๓) สำหรับวัดที่จะสร้างอุโบสถหรือเสนาสนะต่างๆ ไปภายในวัด (ดิลล ตีระวนิช 2551)

ช่วง พ.ศ. 2521-2530 พบ 1 หลัง ที่หลงเหลือจากการอยู่ในพื้นที่ที่มีการสร้างแบบฝีมือช่างญวนมาก่อน สภาพความเป็นอยู่เศรษฐกิจมีแต่จะนับวันดีขึ้นไปเรื่อยๆ ซึ่งได้สะท้อนให้เห็นแล้วในปัจจุบัน พ.ศ. 2555 ที่เมืองในจังหวัดต่างๆ มีความเจริญอย่างก้าวกระโดด ส่วนกลุ่มอาชีพดั้งเดิมคือสังคมกสิกรรมยังคงยากจนเหมือนเมื่อครั้งเริ่มแรกที่เข้ามาในพื้นที่ภาค

อีสาน และผู้คนกลุ่มนี้เองได้เป็นกลุ่มอนุรักษศาสนสถานที่ตนเองได้มีส่วนร่วมในการสร้างไว้ก่อนหน้านี้ ให้คงอยู่จนถึงปัจจุบันถึงแม้จะถูกสภาวะทางการเมืองการเจริญเติบโตของเศรษฐกิจเป็นตัวบีบรัดก็ตามที่ แต่ชาวบ้านยังคงไว้ในสิ่งก่อสร้างหลังเดิม หากแต่ได้สร้างหลังใหม่ขึ้นด้วยเงินไขเศรษฐกิจที่ชาวบ้านในชุมชนได้รับโอกาสกันเองหรือจากกลุ่มคนต่างแดนที่ได้หยิบบิ้นสิ่งก่อสร้างซึ่งทางวัดเองก็ยากที่จะปฏิเสธตามความต้องการ เพื่อดำรงไว้แต่พระพุทธศาสนาอันเป็นรากเหง้าของตนเอง ทั้งนี้วัดบางแห่งก็ได้ทูลบาทหลังเก่าทิ้งเพื่อสร้างหลังใหม่ครอบในพื้นที่เดิม หรือบางที่ก็ยังคงหลังเก่าไว้ตามเดิมขยับไปสร้างหลังใหม่แทนซึ่งดีกว่าการทุบทิ้งอย่างชัดเจน

เงื่อนไขทางด้านการปกครองภาคอีสาน ในช่วงเวลาการก่อสร้างสิมญวน

ย้อนไปดูการจัดระบบการปกครองในอีสานซึ่งเริ่มเป็นรูปเป็นร่าง ภายหลังจากเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง กรณีพิพาทกับฝรั่งเศสเมื่อ พ.ศ. 2436 ทางราชการไทยในสมัยนั้นได้มีการจัดสายบริหารงานจากเดิมที่เป็นการปกครองแบบหัวเมือง ได้ปรับเปลี่ยนมาเป็นการปกครองแบบมณฑล ปี พ.ศ. 2437 แทน ซึ่งแบ่งออกได้จำนวน 6 มณฑล ตั้งแต่รัชกาลที่ 5 จนถึงรัชกาลที่ 6 (เติม วิชาญ พจนกิจ 2546: 454) ได้มีวิธีการรวมมณฑลให้เป็นภาคแทน จวบจนถึง พ.ศ. 2495 ได้ทำการแบ่งภูมิภาค ออกเป็นภาคเป็นจังหวัดและเป็นอำเภอ ให้หลังอีก 4 ปี คือในปี พ.ศ. 2499 ได้ยกเลิกการแบ่งแบบภาคให้คงเหลือเฉพาะจังหวัด และอำเภอ จนถึงในปัจจุบันนี้ (ธีรชัย บุญธรรม 2542: 3)

ภาคอีสานได้เกิดขึ้น หรือถูกกล่าวถึงในภายหลังจากการเสียดินแดนเมื่อ พ.ศ. 2436 การจัดการปกครองเริ่มให้ความสำคัญมากขึ้นกว่าเดิม ซึ่งย้อนดูได้จากอาคารสิ่งก่อสร้างตามริมน้ำโขงคือเครื่องยืนยันในการเอาใจใส่ เช่น อาคารศาลากลาง ศาล โรงเรียน เป็นต้น ยกเว้นสิมที่ทางหน่วยงานของทางราชการไม่ได้เข้าไปยุ่งเกี่ยวข้องด้วยประการใด หากเป็นเพียงแค่

ผู้สร้างหรือผู้ชักชวนให้มีการสร้างมากกว่าในส่วนบริบทอื่นๆ (ขวลิต อธิปัตยกุล 2556: 87-89)

ดังนั้นจากการตรวจสอบลิขแบบฝมือช่างญวนทุกหลังทั้งหมดที่ปรากฏบนแผ่นดินอีสาน ไม่มีลิขหลังไหนถูกฝกดให้ก่อสร้างจากเงื่อนไขทางการปกครองทั้งลิ้น ในระยะแรกก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง และในระยะของช่วงการเปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศไทยในปี พ.ศ. 2475 เป็นต้นไป ลิขแบบฝมือช่างญวนจะพบการประดับด้วยพานรัฐธรรมนูญบ้างแต่ไม่มากนัก อาจเป็นด้วยต้องการร่วมเฉลิมฉลองในช่วงของการได้รับลิขธิจากการเรียกร้องในระยะเวลานั้น ผลงานจึงได้สะท้อนถึงการมีส่วนร่วมดังกล่าวก็เป็นได้ แต่อ่านางในสายการปกครองไม่ปรากฏการบังคับให้สร้างตามรูปแบบจากส่วนกลางในระยะจากนี้ไป

เมื่อล่วงเข้าสู่ พ.ศ. 2481 รัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้มีมติให้คนในประเทศร่วมกันสร้างชาติ ภายใต้คำกล่าว ไทยกินไทยใช้ไทยเจริญ หรือตามที่เข้าใจกันดีแล้วว่า คือลัทธิชาตินิยม พ.ศ. 2483 คือการออกบังคับใช้ลัทธิชาตินิยมแม้กระทั่งอุโบสถก็ไม่พ้น แบบมาตรฐานได้ออกเผยแพร่ไปทั่วประเทศ โดยให้ทุกวัดสร้างตามแบบที่ทางรัฐบาลได้ออกแบบมาให้เลือกเอาตามความเหมาะสมของทางวัด (ขวลิต อธิปัตยกุล 2552: 78) ระยะนี้อาจกล่าวได้ว่า สายการปกครองมีส่วนบังคับใช้รูปแบบในการก่อสร้างอุโบสถเป็นครั้งแรกเพื่อให้สอดคล้องกับนโยบาย

นับจากนั้นเป็นต้นมาวัดต่างๆ ทั่วภาคอีสานจึงได้สนองรับตามรูปแบบของทางราชการได้กำหนดมา สร้างตามแบบบ้างไม่สร้างตามแบบบ้าง เพราะวัดส่วนใหญ่เฉพาะที่อยู่ในเมืองเท่านั้นได้ตอบรับกับแบบมาตรฐาน แต่รอบนอกตามหมู่บ้านต่างอำเภอออกไปลิขแบบฝมือช่างญวนยังคงได้รับความนิยมอยู่แล้ว จนมาถึงปัจจุบันทางราชการฝ่ายปกครองไม่ได้มีความโยงโยในการบังคับใช้อีกเลย ทั้งนี้หากยกเว้นไม่นับรวมจากกรมการศาสนาที่รับช่วงแทนใน พ.ศ. 2510 เรื่อยมาจนถึง พ.ศ. 2532 กรมโยธาธิการและผังเมืองกระทรวงมหาดไทยได้รับเป็นผู้ดูแลจนถึง พ.ศ. 2548 โดยได้

ออกแบบอุโบสถและอาคารเสนาสนะให้เลือกตามแบบเฉพาะของแต่ละภาค ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2532 (กระทรวงมหาดไทย 2554) และนับตั้งแต่ พ.ศ. 2548 ต่อจากนี้ไปทางกรมศิลปากรได้รับกลับไปเป็นผู้รับผิดชอบในการออกแบบ สิ่งก่อสร้างภายในวัดทั้งหมดจนถึงทุกวันนี้ (กรมการศาสนา 2555) ให้สร้าง ตามรูปแบบเฉพาะพื้นถิ่นในแต่ละภาค เช่นตัวอย่างที่วัดโพธิ์ชัย บ้านโพธิ์แดง อ.ดงหลวง จ.มุกดาหาร เป็นต้น

คติความเชื่อวัฒนธรรม ที่แฝงอยู่ในลิมแบบฝีมือช่างญวน

เมื่อลิมถูกสร้างขึ้นตามวัฒนธรรมดั้งเดิมมาตั้งแต่อดีต ความสำคัญของลิมจึงมีมากขึ้นเป็นเท่าตัวต่อจิตใจของผู้คนที่ตนเองเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนนั้นเสมอ ดังที่เราเห็นได้จากการก่อสร้างลิมในยุคแรกที่เป็นแบบพื้นถิ่นได้รับช่วงการสืบทอดกันมา จนกระทั่งถึงช่วงระยะเวลาที่คนญวนเริ่มเข้ามาในพื้นที่ภาคอีสานจากจำนวนน้อยไปสู่จำนวนมากขึ้น ตามลำดับ

ช่างญวนได้รับจ้างทำการออกแบบและควบคุมหรือลงมือกระทำด้วยตนเองเสมอๆ ดังนั้นอาจทำให้ช่างญวนได้ซึมซับถึงพลังแห่งความศรัทธาของผู้คนในชุมชนที่มีต่อศาสนสถานหลังดังกล่าว จึงเป็นเหตุผลให้การประดับจากคติของวัฒนธรรมเวียดนามที่รับผ่านจากจีนเข้ามาปรากฏในลิมอีสานจวบจนทุกวันนี้ (เดือนเพ็ญ ทองน่วม 2543: 7) (รูปที่ 1, 2)

ย้อนกลับไปถึงการประดับในแบบลิมพื้นฐาน พญานาคคือสัตว์ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการประดับองค์ประกอบโดยรวมในลิมอีสานเป็นจำนวนมากที่สุด นอกจากนั้นเป็นเรื่องของลวดลายที่แกะสลักตกแต่งไปตามส่วนบริเวณที่ว่าง อาทิ รวงผึ้ง กรอบหน้าจั่ว โหง่ เป็นต้น แต่ในสิ่งประดับตกแต่งในลิมแบบฝีมือช่างญวน คือคติของคนญวนได้ถ่ายทอดให้กับลิมในภาคอีสานโดยเฉพาะ อย่างไรก็ตามที่ช่างญวนเริ่มใช้คติความเชื่อดั้งเดิมของตนเข้ามาผสมกับคติความเชื่อในพื้นที่ได้ถือกำเนิดเกิดขึ้นภายหลังจาก พ.ศ. 2470 เป็นต้นมา ที่มีการประดับตกแต่งลวดลายดังกล่าว การประดับ

มังกร (รูปที่ 3, 4) ลายหงส์ รูปบุคคลยืนเฝ้าประตูทางเข้า ค้างคาว ดอกโบตั๋น ลายลู่ฮื้อ มังกรที่ราบบันได ล้วนคือสัญลักษณ์ที่มีความหมายในทางที่ดีทั้งสิ้น (พรพรรณ จันทโรนานนท์ 2530: 14) สะท้อนให้เห็นถึงช่างฉลุงานไม้ให้ความสำคัญกับสิ่งก่อสร้างที่ตนเองได้รับเป็นผู้ออกแบบและก่อสร้างให้กับชุมชน และชุมชนได้ตอบรับถึงคติความเชื่อในวัฒนธรรมต่างถิ่นเช่นเดียวกัน ทั้งนี้พื้นฐานของคนฉลุงานเองส่วนใหญ่ไม่ได้นับถือศาสนาพุทธ (ธรรมะไทย 2557) จึงย่อมไม่รู้ซึ่งถึงความหมายได้ดีเท่ากับคนในพื้นที่นั้นๆ แต่ช่างฉลุงานกลับได้นำเอาสิ่งที่ดีงามในวัฒนธรรมของตนเองรวมเข้ากับวัฒนธรรมในพื้นที่อื่นสานได้อย่างไม่เคอะเขินแต่ประการใด ได้รับความนิยมเรื่อยมาจนหมดความนิยมลงในระยะหลังที่ทราบกันดีแล้วดังกล่าว

เทคนิคทางเชิงช่างในรูปแบบลิมฉลุงาน

เทคนิคในการก่อสร้างมีความเป็นเฉพาะตัวตามแบบฉบับของแต่ละวัฒนธรรมไป เช่นเดียวกับสิ่งก่อสร้างแบบฝีมือช่างฉลุงานจัดอยู่ในกลุ่มดังกล่าวเช่นเดียวกันก่อนหน้านี้ที่กลุ่มฝีมือช่างฉลุงานจะเข้ามาออกแบบก่อสร้างลิมในภาคอีสาน ย้อนกลับไปยังลิมแบบในวัฒนธรรมพื้นถิ่นมีการก่อสร้างลิมโดยใช้โครงสร้างไม้เป็นหลัก เริ่มจากส่วนฐานเป็นฐานก่ออิฐฉาบด้วยปูน สะท่ายแบบบัวคว่ำบัวหงาย หรือบัวลูกแก้วอกไก่ เป็นต้น ทางด้านโครงสร้างส่วนกลางใช้เสาเป็นตัวรับน้ำหนักโดยก่อเพิ่มเติมจากส่วนฐานแล้วจึงก่ออิฐปิดทับต้นเสาโดยรอบ ที่ปลายต้นเสาบริเวณด้านข้างจะถูกประดับด้วยค้ำยันหรือคันทวยเสมอเป็นส่วนใหญ่ ส่วนช่องว่างระหว่างเสาของมุขหน้า ช่างได้ใช้เทคนิคการแกะสลักเป็นอั้งผั่งหรือรวงผั่ง ต้นเสาของมุขหน้าทำหน้าที่เพื่อรองรับโครงสร้างน้ำหนักหลังคา และที่สำคัญมักจะพบไม้ที่โผล่อื่นออกจากผนังสกัดด้านหน้าค้ำยันไปที่มุมจั่วด้านหลังของมุขหน้าเสมอในวัฒนธรรมพื้นถิ่นอีสาน เพื่อใช้ค้ำน้ำหนักของส่วนโครงสร้างด้านหน้า เป็นต้น

เมื่อช่างฉลุงานเข้ามาเทคนิคและวิธีการทางเชิงช่างในการก่อสร้างลิมจึงเกิดความแตกต่างกันดังนี้ เริ่มที่ผังพื้นแปลนไม่แตกต่างกันมาก เช่น

ตัวอย่างแบบมีมุขหน้า 3 ช่วงเสาทงด้านข้าง ไม่รวมมุขหน้า และที่ต่างกันบ้างแต่ไม่มากคือแปลนของสิมทรงโรง ช่างญวนได้สร้างต่างจากแบบทรงโรงตามแบบพื้นถิ่นที่จะต้องมีส่วนรองรับโครงสร้างส่วนหลังคาเสมอ แต่ช่างญวนไม่ได้ใช้เทคนิคดังกล่าว กลับใช้วิธีการก่อผนังให้มีความหนากว่า ปกติรองรับโครงสร้างหลังคาแทน ส่วนฐานช่างญวนทำตามแบบอย่างเดียวกับสิมในวัฒนธรรมพื้นถิ่นโดยเฉพาะการประดับด้วยบัวลูกแก้วอกไก่ ส่วนแบบบัวคว่ำบัวหงายแบบยืดยาวไม่ค่อยได้รับความนิยมในแบบฝีมือช่างญวน ทั้งนี้ฐานของสิมบางหลัง เช่น ที่วัดไชยศรี ช่างได้สร้างความแตกต่างจากหลังอื่นๆ ตรงที่เอารูปแบบการตกแต่งจากเทคนิคในอดีตงานสถาปัตยกรรมของชนชาติจามที่เป็นกลุ่มคนโบราณของประเทศเวียดนาม นำมาตกแต่งไว้ที่ฐานของวัดดังกล่าว เป็นต้น

บันไดทางขึ้นเทคนิคของช่างญวนที่ได้รับส่งผ่านทางงานช่างจากฝรั่งเศสเมื่อครั้งเป็นเมืองในอาณานิคม มักทำบันไดด้านหน้าผายออกเสมอ (รูปที่ 5) โดยมีการตกแต่งต้นเสาของราวบันได ที่ราวบันไดนิยมเจาะช่องวงรีทางตั้ง และแบ่งเป็นช่องสี่เหลี่ยมชี้ๆ เสมอโดยส่วนมากในระยะแรกเท่านั้น ก่อนปี พ.ศ. 2470 การก่อประดับที่ราวบันไดจะใช้เทคนิคการทำเป็นคิ้วบัวที่ราวบันไดเสมอ ส่วนหลังจากนั้นช่างญวนจะออกแบบโดยการปั้นเป็นรูปมังกรหรือพญานาคแทน สอดรับกับช่วงระยะเวลาในการนำลวดลายเข้ามาสู่พื้นที่อีสานในช่วงที่ 2 ของการอพยพ ซึ่งก่อนหน้านั้นในวัฒนธรรมพื้นถิ่นของสิมอีสานเกือบทุกหลังจะประดับด้วยพญานาคที่ราวบันไดเสมอ ทั้งนี้ไม่นับรวมหลังที่ทุบทิ้งและสร้างใหม่ ช่างญวนจึงได้รับคติการประดับดังกล่าวมาประยุกต์ใช้สืบเนื่องในงานให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมของผู้ว่าจ้างได้เป็นอย่างดี

อย่างไรก็ดีเป็นที่เข้าใจกันส่วนใหญ่ถึงการใช้นั่งรับน้ำหนัก ซึ่งเป็นเทคนิคเฉพาะของช่างญวนที่ใช้รองรับโครงสร้างหลังคา ต่างจากแบบพื้นถิ่นใช้เสาเป็นตัวรองรับแล้วจึงก่อผนังเสริมภายหลัง ดังนั้นเราจึงพบว่าสิมญวนไม่นิยมประดับค้ำยันหรือคันทวย รองรับน้ำหนักของโครงสร้างหลังคาแต่

อย่างไรนั้นเป็นเพราะผนังคือส่วนรองรับถ่ายเทน้ำหนักลงสู่พื้น ในลีลาเชิงช่างรสนิยมของคนงานการประดับตกแต่งส่วนบริเวณมุขด้านหน้าช่างฉนวนใช้เทคนิคก่อผนังขึ้นไปจบด้วยมุกจั่ว ต่างจากสิมพื้นถิ่นที่แกะสลักลวดลายเต็มพื้นที่ระหว่างช่องเสา ช่างฉนวนใช้วิธีการปั้นประดับเป็นรูปต่างๆ ด้วยกรรมวิธีการปั้นแบบนูนต่ำแทน และส่วนโครงสร้างที่ใช้ไม้ค้ำจากจั่วผนังสกัดไปยังมุขหน้าพบได้เป็นบางหลังในแบบสิมฝีมือช่างฉนวน เช่นที่วัดมัสยิดมิมาวาส อ.ดอนตาล จ.มุกดาหาร เป็นต้น ซึ่งเป็นเรื่องของความต้องการ หรือไม่ก็เป็นแบบที่นิยมในการก่อสร้างในระยเวลานั้น

สุดท้ายคือ โครงสร้างและส่วนการประดับช่างฉนวนไม่ได้ทำให้มีความแตกต่างแต่อย่างใด ทุกสิ่งเป็นไปตามแบบการประดับในวัฒนธรรมพื้นถิ่นอีสาน เช่น โห่ (ช่อฟ้า) ตัวรวย คีบนาค (ใบระกา) คันดก (หางหงส์) วันเล่น (ตัวลายเรียงกลางสันหลังคา) และช่อฟ้ากลางสันหลังคา (สัตตภัณฑ์) ยังคงปรากฏดั้งเดิม เป็นต้น เทคนิคการก่อสร้างของช่างฉนวน ที่ใช้การก่อผนังเป็นตัวรองรับโครงสร้างหลังคา รวมถึงการประดับตกแต่งโดยรอบของตัวอาคาร ประเด็นอย่างหลังคือสาเหตุในการศึกษาของงานชิ้นนี้ เพราะการตกแต่งซุ้มวงโค้งคือ เทคนิคทางงานช่างของช่างฉนวนที่ได้สร้างความแตกต่าง โดยมีช่วงระยะของมิติเวลาเป็นตัวกำหนด ซึ่งได้กล่าวไว้ในงานนี้ทั้งหมดแล้ว (รูปที่ 6-7)

รูปแบบสิมฉนวน ช่วงเวลาที่ปรากฏในชุมชนพื้นถิ่นกับการพัฒนาสืบเนื่องทางงานช่าง

จากการศึกษาสามารถแบ่งกลุ่มได้เป็น 8 กลุ่มใหญ่ๆ ซึ่งได้เรียงจากกลุ่มที่มีอายุเก่าสุดไล่เรียงตามลำดับสิมแบบฝีมือช่างฉนวนจึงมีสายพัฒนาการทางด้านรูปแบบงานช่างปรากฏ 2 เส้นทางหลักๆ คือจากฝั่งประเทศเวียดนาม และจากฝั่ง สปป. ลาว ซึ่งในที่นี่สามารถระบุถึงเส้นทางจากจุดเริ่มต้นจนถึงจุดสิ้นสุดเขตแดน ของการปรากฏตัวหลังสุดท้ายในแบบสิมฉนวน เริ่มจากฝั่งประเทศเวียดนามมาทางเมืองเว้ โดยอ้อมเขาผ่าน

ทางเมืองวิญห์ ก่อนเข้าสู่ลาว แล้วมุ่งเข้าสู่ จ.นครพนม อนึ่งสายพัฒนาการ บ่งถึงเฉพาะเส้นทางหลักๆ ไม่ได้นำเกณฑ์อายุสมัยการสร้างเข้ามาเป็นส่วน ประกอบ ในการนำเสนอในครั้งนี้

กลุ่มแรกคือ กลุ่มในแถบ จ.หนองคาย เฉพาะในกลุ่มนี้มีการพัฒนาทาง งานช่างตามแถบริมแม่น้ำโขงเป็นหลักจากตัวเมืองหนองคาย สายพัฒนาการ ทางงานช่างสายตะวันตกสิ้นสุดที่ อ.บ้านผือ จ.อุดรธานี สายทิศเหนือและ ทิศตะวันออก ไต่เรียงตามแม่น้ำโขงขึ้นไปจนสิ้นสุดที่ จ.บึงกาฬ กลุ่มนี้ รับรูปแบบจากเมืองเวียงจันทน์เป็นหลักใหญ่ (รูปที่ 9)

กลุ่มที่ 2 กลุ่มเฉพาะที่เมืองเชียงคาน เป็นแบบเฉพาะของที่เมืองนี้ ซึ่งได้วัฒนธรรมสืบเนื่องต่างยุคต่างสมัยกัน อีกทั้งได้ถ่ายทอดให้กับสมัยยุค หลังๆ อีกด้วย (รูปที่ 10)

กลุ่มที่ 3 คือ กลุ่มสายพัฒนาการทาง จ.นครพนม ถึง อ.วังสะพุง จ.เลย เริ่มจาก อ.ธาตุพนม มาทาง จ.สกลนคร ตามเส้นทางจนถึง จ.อุดรธานี แล้วต่อไปที่หนองบัวลำภู และสิ้นสุดที่ อ.วังสะพุง จ.เลย ตามที่กล่าวถึง ข้างต้น กลุ่มนี้เน้นเฉพาะกลุ่มทรงโรงเป็นส่วนใหญ่ (รูปที่ 11)

กลุ่มที่ 4 กลุ่มภายในนครพนม ที่รับส่งรูปแบบตลอดจนพัฒนา ทางงานช่างตามรูปแบบที่หลากหลายซึ่งล้วนได้เกิดขึ้นที่นี่เป็นหลัก เช่น อ.ท่าอุเทน อ.ธาตุพนม อ.เมือง อ.นาแก เป็นต้น (รูปที่ 12)

กลุ่มที่ 5 คือ กลุ่มสายพัฒนาการจาก จ.นครพนมถึง จ.ขอนแก่น เริ่มจากผ่านมาจาก อ.คำชะอี อ.หนองสูง จ.มุกดาหาร เข้าสู่ อ.กุฉินารายณ์ จ.กาฬสินธุ์ ไปที่ อ.เมือง เข้าสู่ จ.ขอนแก่น ก่อนไปจบสิ้นสุดหลังสุดท้ายที่ อ.บ้านไผ่ ดังกล่าว (รูปที่ 13)

กลุ่มที่ 6 จากนครพนมถึงอุบลราชธานี กลุ่มนี้มีจุดแยกที่ อ.กุฉินารายณ์ จ.กาฬสินธุ์ แล้ววกมาที่ยโสธร คือ อ.กุดชุม อ.ทรายมูล อ.ป่าดัว และเข้า สู่ อ.หัวตะพาน จ.อำนาจเจริญ แล้วไปสิ้นสุดสายพัฒนาการที่ อ.วาริน ขำราบ ทางทิศใต้ และสิ้นสุดทางทิศตะวันออกที่ อ.ตระการพืชผล ของ จ.อุบลราชธานี

กลุ่มที่ 7 กลุ่มจาก อ.ดอนตาล จ.มุกดาหาร ผ่าน อ.เขมราฐ (รูปที่ 16) เข้าสู่ อ.ตระการพืชผล ใน จ.อุบลราชธานี

กลุ่มที่ 8 แยกจาก จ.กาฬสินธุ์ สู่ อ.สุวรรณภูมิ จ.ร้อยเอ็ด ก่อนแยกเป็น 2 เส้นทาง เส้นทางทิศตะวันตกที่ อ.พยัคฆภูมิพิสัย จ.มหาสารคาม แล้ววกกลับสู่ทางทิศใต้ที่ อ.สตึก จ.บุรีรัมย์ คือสายพัฒนาการกลุ่มนี้ ส่วนเส้นทางทิศตะวันออกไปทาง จ.ยโสธร มุ่งหน้าเข้าสู่ จ.อุบลราชธานี โดยการรวมกลุ่มกับสายพัฒนาการในกลุ่มที่ 6

ดังนั้นจะเห็นได้ว่ารูปแบบสมิผีมือช่างญวนไม่ได้มีสายพัฒนาการไปจนถึงเขตอีสานใต้มากนัก ด้วยข้อจำกัดของเขตแดนในการปกครองดูแลใกล้กับหัวเมืองใหญ่ โดยเฉพาะนครราชสีมา จึงเป็นเมืองใหญ่ในเขตอีสานหรืออาจเป็นด้วยวัฒนธรรมทางอีสานใต้เป็นแบบเขมร จึงอาจเป็นอีกสาเหตุปัจจัยในข้อจำกัดก็เป็นได้สำหรับการก่อสร้างสมิแบบผีมือช่างญวน เป็นต้น

สมิแบบผีมือช่างญวนที่ปรากฏในพื้นที่ภาคอีสานล้วนมีความเป็นลักษณะเฉพาะร่วมในแบบเดียวกัน ตัวอย่างเช่น สิมทรงโรง มีรูปแบบเฉพาะร่วมเหมือนกัน แต่จะต่างกันตรงรายละเอียดในการประดับลวดลาย ซ้ำยังได้เผยแพร่ไปยังพื้นที่ต่างจังหวัดก็ยังคงรับสืบทอดรูปแบบเช่นเดิม นั่นคือหนึ่งตัวอย่าง ส่วนที่เป็นลักษณะเฉพาะหลังเดียวที่ไม่เหมือนใครก็ปรากฏเป็นจำนวนมากเช่นกัน แต่จะมีในเรื่องของการประดับที่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง

ดังนั้นลักษณะเฉพาะที่เกิดขึ้นในสมิแบบผีมือช่างญวนมักจะเป็นในเรื่องของลวดลายการประดับมากกว่าที่จะเป็นตัวรูปแบบอาคาร ที่เด่นสุดคือที่วัดบูรพาราม อ.เรณูนคร จ.นครพนม สร้างไม่เหมือนกับหลังใดๆ ในอีสาน เป็นต้น

ประวัติศาสตร์ศิลปะพื้นถิ่น

รูปแบบสมิญวนช่วงมิติเวลาที่มีความชัดเจนขึ้น

ภาพรวมที่คุ้นเคยกันหากนับไล่เรียงลำดับ งานทางด้านศิลปะในภาคอีสานตั้งแต่สมัยวัฒนธรรมทวารวดี ลพบุรี ล้านช้าง และรัตนโกสินทร์ ซึ่ง

ทั้งหมดยังไม่มี ความชัดเจนลงรายละเอียดมากเท่าที่ควร ล้วนเป็นบริบทที่กล่าวถึงในเชิงมุมกว้าง ดังนั้นจากการศึกษารูปแบบลิมูนในภาคอีสานสามารถสรุปช่วงเวลาได้ชัดเจนขึ้นจากเมื่อครั้งเก่าก่อน ที่มักกล่าวถึงว่าเป็นกลุ่มเวียดนามอพยพเข้ามาในช่วงเวียดนามแตก หรือช่วงสงครามกับอเมริกา เป็นต้น ซึ่งได้รับการพิสูจน์แล้วว่าคนเวียดนามเหล่านี้เข้ามาอยู่ในอีสานก่อนหน้าเหตุการณ์ที่กล่าวถึง อย่างไรก็ตามการศึกษาผ่านพ้นไปได้ด้วยดี ได้ผลลัพธ์ตามที่คาดไว้บ้างไม่ได้บ้าง แต่ก็ได้ทำให้เรื่องราวช่วงมิติเวลาหนึ่งของงานทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะพื้นถิ่น เฉพาะงานทางด้านสถาปัตยกรรมประเภทลิมูนได้ชัดเจนมากที่สุดเท่าที่ได้มีการศึกษาค้นคว้ามา มีรายละเอียดดังนี้

ช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2430-2450 คือ ช่วงสมัยเริ่มวัฒนธรรมพื้นถิ่นลาวล้านช้าง (รูปที่ 15) ประทับกับแบบจากฝีมือช่างญวน จำนวน 4 หลัง เป็นข้อพิสูจน์ถึงการเริ่มเข้ามามีส่วนในการก่อสร้างของฝีมือช่างญวน โดยยังคงมีข้อจำกัดเพียงระดับตกแต่งเฉพาะส่วนเท่านั้น คือ การประดับซุ้มวงโค้ง และจำกัดรูปแบบเฉพาะที่ อ.เชียงคาน จ.เลย

ช่วงที่ 2 พ.ศ. 2451-2460 คือ ช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อจากวัฒนธรรมพื้นถิ่นลาวล้านช้างปะปนกับแบบจากฝีมือช่างญวน รูปแบบผังพื้นแปลนยังคงสืบทอดจากในแบบวัฒนธรรมพื้นถิ่น บวกกับการก่อสร้างตามทักษะที่คุ้นชินของช่างญวน เกิดขึ้นตามตะเข้บริมน้ำโขงเป็นส่วนใหญ่ เป็นกลุ่มที่สามารถมองเห็นถึงความเป็นพื้นถิ่นกับช่างญวนได้อย่างชัดเจนจากจำนวนทั้งหมด 8 หลัง อยู่ตาม จ.หนองคาย นครพนม และมุกดาหาร เป็นหลัก อีกทั้ง จ.สกลนครก็มีบ้างเป็นต้น (รูปที่ 16)

ช่วงที่ 3 พ.ศ. 2461-2470 คือ ช่วงเริ่มได้รับความนิยมในแบบฝีมือกลุ่มแรกของช่างญวน จากจำนวนที่เพิ่มมากขึ้น 3 เท่า มากกว่าช่วงที่ 2 คือ ทั้งหมด 24 หลังเป็นข้อพิสูจน์ถึงการเริ่มมีส่วนยอมรับในการก่อสร้างแบบฝีมือช่างญวนมากขึ้น แต่ยังคงถูกจำกัดด้วยบริบทของลวดลายทั้งหมด ที่ช่างยังไม่ได้แสดงออก ความเป็นแบบวัฒนธรรมพื้นถิ่นถูกลดจำนวนลงเมื่อ

เทียบกับช่วงที่ 2 เหลือไว้เฉพาะเครื่องบนในส่วนประดับ อาทิ โห่ คันดก ครีบนาค และซ่อฟ้ากลางสันหลังคาบางแบบประปราย ที่โดดเด่นคืองานก่อสร้างอาคารแบบทรงโรง ที่ได้รับความนิยมเป็นอย่างสูงในช่วงมิตินี้เวลาดังกล่าว สอดรับกับกลุ่มช่างที่เป็นกลุ่มแรกเข้ามาอาศัยก่อนหน้านี้ ซึ่งภายหลังจากกลุ่มมืสซังเข้ามา คนเวียดนามเหล่านี้คือส่วนหนึ่งทางงานช่างของการก่อสร้างโบสถ์ในพื้นที่ จ.นครพนม และสกลนคร ภายหลังจากจึงกลายเป็นช่างฝีมือเมื่อสิ่งก่อสร้างได้สร้างแล้วเสร็จ

ช่วงที่ 4 พ.ศ. 2471-2480 คือ ช่วงความรุ่งโรจน์ในความนิยมอย่างสูงสุดของลัทธิเถรวาทบนแผ่นดินอีสาน ช่วงนี้พบด้วยกัน 43 หลัง มากที่สุดจากกลุ่มตัวอย่างการศึกษาเป็นช่วงที่กลุ่มคนเวียดนามกลุ่มที่ 2 ได้อพยพข้ามฝั่งมาจากทางด้านเมืองวินห์มาขึ้นที่ อ.ท่าอุเทน อ.ธาตุพนม และนครพนมตามลำดับ (จัดถัย บุรุษพัฒน์ 2541: 8) รูปแบบฝีมือทางเชิงช่างอันหลากหลาย ล้วนถือกำเนิดเกิดขึ้นเป็นจำนวนมากหรือแบบที่พิเศษถูกรังสรรค์กันอย่างออกรสชาติทางสุนทรียภาพในด้านเชิงช่างไม่มีขีดจำกัด ช่างญวนรับหน้าที่ออกแบบและควบคุมการก่อสร้างเองทั้งหมด (รูปที่ 17)

ความนิยมสร้างลัทธิเถรวาทในอีสานเกิดขึ้นเกือบในทุกจังหวัด ซึ่งที่พิเศษคือการประดับลวดลายสัญลักษณ์จากคติความเชื่อของคนเวียดนามได้เข้ามาผสมผสานกับความเชื่อในพื้นที่ได้อย่างลงตัว และยอมรับในการประดับตกแต่งจากผู้ออกแบบ ช่วงเวลานี้การสร้างลัทธิเถรวาทบนแผ่นดินอีสานไม่ปรากฏมีการก่อสร้างอีกเลย หากกล่าวเช่นนั้นคงไม่เกินเลยความเป็นจริงมากนัก ลัทธิเถรวาทบนแผ่นดินอีสานได้หมดความนิยมลงเมื่อเทียบกับลัทธิเถรวาทช่างญวน

ช่วงที่ 5 พ.ศ. 2481-2490 คือ ช่วงยังคงได้รับความนิยมอย่างต่อเนื่องผสมกับแบบมาตรฐานจากส่วนกลางจากจำนวน 30 หลังที่พบและยังไม่นับรวมถึงที่ถูกทุบรื้อทิ้งหรือต่อเติมปรับเปลี่ยนรูปแบบใหม่อีก ได้สะท้อนให้เห็นถึงความนิยมในรูปแบบเฉพาะหรือนิยมทางงานช่างในภาคอีสานได้เป็นอย่างดี กล่าวคือจากแบบยุโรปได้ประกาศใช้ เมื่อ พ.ศ.

2483 ให้วัดที่ต้องการสร้างอุโบสถ ให้มาขอแบบการก่อสร้างได้ตามกำลังศรัทธาของแต่ละวัด ซึ่งอุโบสถบางหลังได้สร้างตามแบบมาตรฐานทั้งหมดก็มีบ้าง และส่วนใหญ่จะเป็นวัดที่อยู่ในจังหวัดที่สำคัญๆ และในเขตตัวเมืองเท่านั้นที่ได้พบรูปแบบดังที่กล่าวมาข้างต้นและโดยรอบๆ ตามต่างอำเภอรูปแบบฝีมือช่างญวนบางแห่งยังคงสร้างตามปกติหรือบางแห่งปะปนกับแบบมาตรฐานและแบบฝีมือช่างญวนบ้างก็มีปรากฏให้พบเช่นเดียวกัน (รูปที่ 18)

ช่วงที่ 6 พ.ศ. 2491-2500 คือ ช่วงแบบฝีมือช่างญวนกับแบบมาตรฐานสูตรสำเร็จทางงานช่าง การปะปนจากแบบมาตรฐานและแบบฝีมือช่างญวน หรือแบบมาตรฐานอย่างเดียวหรือรวมถึงแบบฝีมือช่างญวนอย่างเดียว ยังคงดำเนินการก่อสร้างเป็นเรื่องปกติในภาคอีสาน หลักฐานในช่วงนี้จากทั้งหมดตั้งแต่ก่อนที่จะเริ่มมีประกาศใช้จำนวนการก่อสร้างแบบฝีมือช่างญวนได้เข้ามาแทนที่แบบฝีมือช่างพื้นถิ่นอย่างสิ้นเชิงก็ว่าได้ ทั้งนี้ก่อนที่จะทางราชการได้มีผลบังคับใช้กับรูปแบบที่หลากหลายในแต่ละภาคจึงจำเป็นต้องออกนโยบายชาตินิยมที่เข้าใจกันดีแล้ว จากบริบทนี้เองเริ่มทำให้รูปแบบพื้นถิ่นหดหายหมดไปอย่างไม่มีวันกลับฟื้นคืนมาอีก ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าพอมองเห็นภาพรวมบริบทของสยามในอีสานคือเริ่มจากแบบพื้นถิ่น ต่อด้วยแบบพื้นถิ่นผสมช่างญวน แบบฝีมือช่างญวน แบบฝีมือช่างญวนผสมแบบมาตรฐาน และแบบมาตรฐาน ก็คงไม่เกินเลยไปมากนัก

ช่วงที่ 7 พ.ศ. 2501-2510 คือ ช่วงที่ลดความนิยมของแบบฝีมือช่างญวน กระแสชาตินิยมเริ่มส่งผลกระทบต่อความนิยมในรูปแบบฝีมือช่างญวน จากที่พบเพียง 3 หลัง อาจด้วยเงื่อนไขที่ทางวัดถูกกำชับในการขออนุญาตสร้างหรืออาจด้วยเงื่อนไขอื่นๆ เช่น ทางเศรษฐกิจ สังคม หรือทัศนคติ ก็อาจรวมเข้าเป็นส่วนประกอบในการลดความนิยมการก่อสร้างแบบฝีมือช่างญวนที่สุดจะคาดการณ์ได้ อย่างไรก็ตามก็ตีประวัติศาสตร์ศิลปะในช่วงเวลาดังกล่าวนี้นี้ การก่อสร้างสิมหรืออุโบสถจากแบบมาตรฐานไม่ค่อยมี

การก่อสร้างมากนัก ซึ่งอาจเป็นด้วยหมู่บ้านที่ตั้งขึ้นมาก่อนหน้านั้นได้ทยอยกันสร้างเกือบครบทุกหลัง ซึ่งผิดกับกลุ่มต่อไปในอีสานได้รับความนิยมในการสร้างอุโบสถอย่างมากมายทั่วภาคอีสานดังกล่าว

ช่วงที่ 8 พ.ศ. 2511-2520 คือ ช่วงหมดความนิยมของแบบสิมญวนหลังเดียวที่หลงเหลือเค้าของรูปแบบฝีมือช่างญวน คือการประดับซุ้มวงโค้งกรมการศาสนาออกข้อบังคับให้ทุกวัดต้องขออนุญาตสร้างอุโบสถตามแบบกรมการศาสนาเท่านั้น ซึ่งวัดในภาคอีสานได้ปฏิบัติตามเป็นอย่างดีเยี่ยม แต่ก็ยังมีวายเป็นข้อยกเว้นรูปแบบเฉพาะของช่างที่รับงานในแต่ละพื้นที่นั้น อาทิ ต้นเสา ลวดลาย ล้วนมีความแตกต่างจากแบบของกรมการศาสนาทั้งสิ้น หมู่บ้านใหม่ในภาคอีสานหรือหมู่บ้านเก่า มีการสร้างอุโบสถขึ้นเกือบทุกหมู่บ้าน หรือบางหมู่บ้านได้ปรับเปลี่ยนจากแบบอย่างเดิมมาเป็นการสร้างตามแบบกรมการศาสนาก็มีปรากฏให้เห็นบ้างเช่นเดียวกัน (รูปที่ 19)

ช่วงที่ 9 พ.ศ. 2521-2530 คือ ช่วงสิ้นสุดบทบาทของสิมแบบฝีมือช่างญวนบนแผ่นดินอีสาน หลังสุดท้ายคือ การสร้างตามพื้นที่ในหมู่บ้านที่มีบริเวณติดกัน กล่าวคือ เมื่อครั้งเก่าก่อนมีการสร้างสิมแบบฝีมือช่างญวนมาก่อนหน้านั้น ภายหลังได้ขยายหมู่บ้านจึงได้สร้างตามแบบอย่างกัน แต่ใช้ฝีมือช่างในพื้นที่นั้นเป็นคนสร้าง เค้าที่หลงเหลือคือซุ้มวงโค้งของทางเข้าประตูด้านหน้า ไม่หลงเหลือกลั่นอายของแบบช่างญวนที่เคยได้สัมผัสมาเมื่อครั้งเก่าก่อนต่อไป (รูปที่ 20)

บทสรุป

สิมแบบฝีมือช่างญวนที่ได้รังสรรค์ขึ้น ล้วนมีความเกี่ยวเนื่องกับสิ่งที่เป็นมงคลทั้งสิ้น ตรงจุดนี้งานประดับของช่างญวนจึงสะท้อนถึงความสำคัญต่อสิ่งก่อสร้างที่ตนเองได้รับผิดชอบในการรังสรรค์ และได้หยิบคติความเชื่อเมื่อครั้งเก่าก่อนในอดีตของสิ่งที่เป็นมงคลในประเทศตัวเองได้มีส่วนประดับในสิมแบบฝีมือช่างญวนในอีสาน ถึงแม้จะเป็นกลุ่มแรกหรือกลุ่มหลัง ได้นำคติความเชื่อใดๆ เข้ามาปะปนในสิม เช่น มังกร ค้างคาว ผีเสื้อ เสือ หงส์

แจกัน ดอกไม้พรรณพฤกษาต่างๆ หลากหลายชนิด เป็นต้น อีกทั้งลวดลายที่เป็นมงคล ซึ่งสิ่งเหล่านี้ได้เป็นตัวบ่งชี้ให้เห็นความสำคัญต่อศาสนสถานที่เป็นศูนย์รวมของคนในชุมชน ไม่เว้นแต่ในอีสานหรือประเทศเวียดนามเองก็ดี

รูปแบบพื้นถิ่นในอีสานถูกสร้างขึ้นด้วยฝีมือคนในชุมชนที่ตนเองอยู่อาศัย โดยการนำพาของพระสงฆ์ร่วมกับหัวหน้าผู้ดูแลภายในหมู่บ้าน หรืออาจเป็นการจ้างช่างฝีมือจากที่อื่นต่างหมู่บ้านมาเป็นช่าง จะด้วยเงื่อนไขอย่างหนึ่งก็สุดแล้วแต่ ที่แน่นอนและชัดเจนมากกว่า คือ การสร้างรูปแบบช่างญวนเป็นบททดสอบในการเก็บเกี่ยวประสบการณ์งานช่างของคนในพื้นที่ถิ่นอีสาน เป็นที่เข้าใจกันดีแล้วว่าการก่อสร้างออกแบบรูปแบบฝีมือช่างญวน คือช่างญวนเป็นผู้ออกแบบและควบคุมการก่อสร้างทั้งหมด หากเป็นกรณียกเว้นบางส่วนของตำแหน่งของโครงสร้างด้านบนของหลังคาและส่วนประดับเป็นต้น การที่ผู้คนในชุมชนได้มีส่วนร่วมในการก่อสร้าง ไม่ว่าจะเป็นลูกมือในการขนทราย ผสมปูน ปรับพื้นที่ขึ้นโครงสร้าง เป็นต้น ล้วนต้องอยู่ในความดูแลของช่างญวนเสมอ จากวิธีในการมีส่วนร่วมดังกล่าว ได้ทำให้ช่างฝีมือในพื้นที่เพิ่มมากขึ้นโดยปริยาย ซึ่งตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดคือ การประกาศรับสมัครช่างฝีมือแรงงานในการสร้างสิมที่วัดสุปฏิญนารามวรวิหาร ใน อ.เมือง จ.อุบลราชธานี สะท้อนให้เห็นถึงช่างฝีมือในพื้นที่นั้นหาได้ยาก จึงทำให้อาจเป็นอีกเหตุผลหนึ่งในการใช้ช่างญวนเป็นผู้ออกแบบก่อสร้างด้วยทำได้ครบวงจรมากกว่า

งานช่างต้องอาศัยความรู้สังเกตจากประสบการณ์ตรงมากกว่าการบอกเล่า เมื่อช่างพื้นถิ่นได้คุ้นเคยคุ้นชินกับเทคนิคการก่อสร้างอาคารจากแบบฝีมือช่างญวน ช่างลูกมืดย่อมได้รับประสบการณ์ตรงซึมซับอย่างไม่รู้ตัว และด้วยเหตุปัจจัยดังกล่าวจึงทำให้ช่างในพื้นที่ได้มีบทบาทมากขึ้นในช่วงหลังการประกาศใช้รูปแบบอุโบสถมาตรฐานจากส่วนกลาง ในปี พ.ศ. 2483 เป็นต้นมา กล่าวคือ ได้พบมีการสร้างสิมแบบตามอย่างช่างญวนบ้างในแถบอีสาน แต่ช่วงใกล้ พ.ศ. 2500 เริ่มปรากฏมากขึ้นในแบบฉบับของสิมแบบมาตรฐานผสมกับแบบมีซุ้มวงโค้งของช่างญวน นั่นคือบทสะท้อน

ช่างฝีมือพื้นถิ่นได้เริ่มบริบทของการเป็นช่างฝีมือรับเหมารับจ้างสร้างอุโบสถในภาคอีสาน เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน

ภายหลังจากช่างในพื้นที่เริ่มรับงานรับจ้างสร้างสิมตามวัดต่างๆ โดยทั่วไปในอีสานหลัง พ.ศ. 2500 เรื่อยไปเชื่อว่าแบบฝีมือช่างญวนจะหมดความนิยมไม่ ยังคงมีการก่อสร้างบ้าง แต่ไม่ถึงกับมากเมื่อเทียบกับสมัยย้อนขึ้นไปก่อน พ.ศ. 2483 ครั้นเมื่อกรมการศาสนาได้เข้ามาเป็นผู้รับผิดชอบในการขออนุญาตก่อสร้างเสนาสนะต่างๆ ภายในวัดเมื่อ พ.ศ. 2510 บทบาทของสิมแบบช่างญวนยังได้ลดจำนวนลงไปตามระยะเวลาเช่นเดียวกัน สิมญวนหลังสุดท้ายในแผ่นดินอีสานที่พบ คือการสร้างในปี พ.ศ. 2514 เป็นหลังที่มีรูปแบบเฉพาะร่วมของช่างญวน คือซุ้มวงโค้งยังคงเป็นส่วนหนึ่งในการก่อสร้าง ดังนั้นสาเหตุหลักอาจเป็นไปได้ในเรื่องของเหตุการณ์ของความมั่นคงภายในประเทศ เกี่ยวกับสถานการณ์ของลัทธิคอมมิวนิสต์ เริ่มแผ่เข้ามายังภาคอีสานก่อนและหลังจากนี้ จึงอาจทำให้บทบาทของคนญวนถูกมองอย่างไม่น่าไว้วางใจจากคนในพื้นที่ก็เป็นได้ และหากจะกล่าวว่าช่วงเวลาหนึ่งในภาคอีสานตั้งแต่ พ.ศ. 2453 ถึง พ.ศ. 2483 รูปแบบงานก่อสร้างของฝีมือช่างญวนได้รับความนิยม จึงถือเป็นอีกงานช่างรูปแบบเฉพาะในอีสานต่อจากสิมอีสานแบบพื้นถิ่นที่ล้วนสร้างหลังจากในรัชสมัยของรัชกาลที่ 3 เป็นต้นมา ได้ปรากฏขึ้นซึ่งนับจากวันนี้ยังคงหลงเหลือให้พอได้ศึกษาถึงพัฒนาการทางงานช่างพุทธศิลป์ได้เป็นอย่างดี

รูปที่ 1 ตัวอย่างการรับรูปแบบวัฒนธรรมจากจีนของเวียดนาม ที่พระราชวังเว้ เมืองเว้ ประเทศเวียดนาม

รูปที่ 2 การประดับลวดลายมงคลตามแบบอย่างจีน ที่ช่างเวียดนามได้สืบทอดงานช่างผ่านลิมในภาคอีสานตัวอย่างที่วัดดอนยานาง จ.กาฬสินธุ์

รูปที่ 3 “รอง” มังกรประดับที่กรอบจั่วอาคาร ตัวอย่างการรับรูปแบบวัฒนธรรมจากจีนของเวียดนาม ที่พระราชวังเว้ เมืองเว้ ประเทศเวียดนาม

รูปที่ 4 “รอง” การประดับลวดลายมงคลตามแบบอย่างจีน ที่ช่างเวียดนามได้สืบทอดงานช่างผ่าน ลิมในภาคอีสานตัวอย่างที่วัดอันตรมัคคาราม บ้านเซเป็ด อ.ตระการพืชผล จ.อุบลราชธานี

รูปที่ 5 การทำบันไดทางด้านหน้าผายออก และเจาะช่องวงรีทางตั้ง ปั้นปูนประดับรูปสัตว์ คือรสนิยมของช่าง
ญวน ตัวอย่างที่วัดอันตรมัคคาราม อ.ตระการพืชผล จ.อุบลราชธานี

รูปที่ 6 งานฝีมือช่างฉนวนที่โดดเด่นคือการประดับด้วยซุ้มวงโค้ง ไม่ว่าทางด้านหน้าและด้านข้าง เป็นรูปแบบที่สะท้อนถึงงานช่างได้เป็นอย่างดี ตัวอย่างที่วัดราชประดิษฐ์ อ.ตระการพืชผล จ.อุบลราชธานี

รูปที่ 7 วัสดุโคลาแลงคือเงื่อนไขพิเศษในการก่อสร้างอาคารตามแบบฉบับของฝีมือช่างญวน ที่จะต้องใช้โคลาแลงเท่านั้นกับการขึ้นโครงสร้าง ตัวอย่างที่วัดสะพานคำ อ.เมือง จ.สกลนคร

รูปที่ 8 การก่อผนังหนาเพื่อรับน้ำหนักโครงสร้างจากส่วนบนของโครงสร้างหลังคา แบบฉบับเฉพาะช่างญวนในการรังสรรค์ผลงาน ตัวอย่างที่วัดโคกนาดี อ.โคกศรีสุพรรณ จ.สกลนคร

รูปที่ 9 ตัวอย่างรูปแบบเฉพาะกลุ่ม จ.หนองคาย ที่นิยมทำซุ้มวงโค้งต่อเนื่องกันทางด้านข้าง ไม่มีพนักกระเบื้อง ที่วัดยอดแก้ว อ.เมือง จ.หนองคาย

รูปที่ 10 รูปแบบเฉพาะกลุ่มเชียงคาน ที่ประดับซุ้มวงโค้งต่อเนื่องกันเฉพาะทางด้านข้างลิ้นแบบฐานสูงมีพนักกระเบื้อง ตัวอย่างที่วัดท่าคอก อ.เชียงคาน จ.เลย

รูปที่ 11 กลุ่มที่ 3 สายพัฒนาการทรงโรง จากต้นกำเนิดที่นครพนม ตัวอย่างที่วัดศรีบุญเรือง อ.สว่างแดนดิน จ.สกลนคร

รูปที่ 12 รูปแบบที่ 4 เกิดขึ้นเฉพาะในเขต จ.นครพนมเท่านั้น คือแบบมีเส้นโค้งโค้งเหนือกรอบประตูและหน้าต่าง ตัวอย่างที่วัดโพธิ์คำ ต.น้ำก่ำ จ.นครพนม

รูปที่ 13 วัดสนวนวาริฯ อ.บ้านไผ่ จ.ขอนแก่น คือหลังสุดท้ายของกลุ่มที่ 5 ที่มีต้นแบบมาจาก จ.นครพนม

รูปที่ 14 ต้นแบบวัดมัมมิมาวาส อ.ดอนตาล จ.มุกดาหาร ก่อนการส่งผ่านไปยัง จ.อุบลราชธานี

รูปที่ 15 ตัวอย่างสิมในวัฒนธรรมลาว-ลาวล้านช้าง ในอีสาน ก่อนที่จะมีการปะปนกับรูปแบบฝีมือช่างญวน ที่วัดด่านม่วงคำ จ.สกลนคร

รูปที่ 16 สิมแบบฝีมือช่างญวนที่เก่าสุดในทางหลักฐานคือที่วัดยอดลำธาร อ.โพนนาแก้ว จ.สกลนคร ใช้ศิลปะแล่งเป็นวัสดุหลักในการก่อสร้าง

รูปที่ 17 วัดกลางพระแก้ว อ.ท่าอุเทน จ.นครพนม ยุครุ่งเรืองของงานช่างฝีมือญวน ที่มีอิสระในการสรรค์สร้างตามรสนิยมในเชิงช่าง

รูปที่ 18 วัดปัจฉิมทิศ อ.เชียงยืน จ.มหาสารคาม คือหนึ่งในตัวอย่างของการก่อสร้างที่ปะปนรูปแบบของฝีมือช่างญวนกับแบบมาตรฐานของทางราชการไทย พ.ศ. 2483

รูปที่ 19 วัดโพธิ์ศรี อ.ท่าบ่อ จ.หนองคาย คืองานรูปแบบซุ้มวงโค้งกับแบบจากกรมการศาสนาที่ได้ปรากฏขึ้นหลังจากการประกาศใช้

รูปที่ 20 วัดแพงศรี จ.ร้อยเอ็ด สิมแบบรสนิยมฝีมือช่างญวนในอีสานหลังสุดท้ายของภาคอีสานก่อนที่จะหายไปอย่างสิ้นเชิง

- กรมการศาสนา, 2555. **เสนาสนะ**. กรุงเทพฯ: การศาสนา.
- กรมศิลปากร, 2555. **แบบอุโบสถ**. ค้นเมื่อ 22 มิถุนายน, จาก <http://www.dpt.go.th/download/PW/religion/b01.php>
- กระทรวงมหาดไทย, 2554. **แบบศาสนสถาน**. ค้นเมื่อ 17 กุมภาพันธ์, จาก <http://www.thaiarch3d.com/chapel5.html>
- ขจิตภัย บุรุษพัฒน์, 2541. **ญวนอพยพ**. กรุงเทพฯ: ดวงกมล.
- ชลิต อธิปัตย์กุล, 2556. “อาคารแบบอาณานิคมริมฝั่งแม่น้ำโขง.” **เมืองโบราณ**. 39 (2): 87-89.
- _____, 2552. **รูปแบบอุโบสถในจังหวัดอุดรธานี ช่วง พ.ศ. 2511-2530 กับการสืบเนื่องทางงานช่าง**. วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, กรุงเทพฯ.
- ดิลก ตีระวนิช, 2551. **หัวหน้าฝ่ายออกแบบและก่อสร้าง กองพุทธศาสนสถาน สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ**. สัมภาษณ์, 24 พฤศจิกายน.
- เดือนเพ็ญ ทองน่วม, 2543. **หน้าต่างสู่โลกกว้าง เวียดนาม**. กรุงเทพฯ: หน้าต่างสู่โลกกว้าง.
- เต็ม วิชาภัยพจนกิจ, 2546. **ประวัติศาสตร์อีสาน**. กรุงเทพฯ: ธรรมศาสตร์.
- ธรรมะไทย, 2557. **ประวัติพระพุทธศาสนาในเวียดนาม**. ค้นเมื่อ 7 มิถุนายน, จาก <http://www.dhammadharmathai.org/thailand/missionary/vietnam.php>
- ธีรชัย บุญธรรม, 2542. **ประวัติศาสตร์สังคมอีสานตอนบน พ.ศ. 2318-2450**. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- พรพรรณ จันทโรนานนท์, 2530. **ฮก ลก ชิว ลาก อายุยืน**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2555. **เจดีย์ พระพุทธรูป ฐานบัว สิมศิลปะลาวและอีสาน ประมวลศิลปกรรมโบราณทุกแขนง หัวเวียงจันทน์ หลวงพระบาง อีสาน**. กรุงเทพฯ: มิวเซียมเพรส.
- สมใจ นิ่มเล็ก, 2547. **อุโบสถ สถาปัตยกรรมไทย**. กรุงเทพฯ: ด้านสถาการพิมพ์.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2514. **วินัยมุข เล่ม 3**. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สันติ เล็กสุขุม, 2546. “อนุรักษ์และสืบทอด” **สถาปัตยกรรมไทย เพื่อความเข้าใจความคิดเห็นของช่างโบราณ**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- _____, 2550 ก. **การอนุรักษ์กับพัฒนาตรงข้ามกันจริงหรือ**. บรรยาย: มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี, 9-10 ตุลาคม.
- _____, 2550 ข. **สัมมนาวิชาศิลปะไทย, สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะไทย**. บรรยาย: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 20 ธันวาคม.

สันติ เล็กสุขุม, 2551. อาจารย์พิเศษสาขาประวัติศาสตร์ศิลปะไทย คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร. สัมภาษณ์, 26 สิงหาคม.

อนันท์ เจริญศุภกุล, 2530. “จุดเด่นในงานสถาปัตยกรรมอีสาน.” หน้าจั่ว 7: 21.

